

VITGENŠTAJN I TOLSTOJ O SMISLU ŽIVOTA

Sažetak

Opisane su ključne sličnosti između Vitgenštajnovog etičko-logičkog pogleda za vreme Traktata i filozofsko-spiritualnog pogleda kasnog Tolstoja. Izložena je misao o neizrecivom smislu života kod oba mislioca i želja za „neproblematičnim“ životom kod njih. Za obojicu problem smisla života razrešava se nestankom tog problema, kada možemo da gledamo na život „sub specie aeterni“, odnosno „s gledišta večnosti“. Vitgenštajn nije čitao Tolstoja kao pisca metafizičkih i religioznih teorija, već kao autora koji kroz svoja dela iskreno svedoči o svom nepopustljivoj duhovno-etičkom stavu, svojim traganjima i mnogim padovima iz kojih se uvek iznova dizao.

Ključne reči: Vitgenštajn, Tolstoj, smisao života, neizrecivost, svet kao celina, moralni sud

Počecu s nekoliko važnih sličnosti između Vitgenštajnovog i Tolstojevog života. Obojica su bili rođeni u izuzetno bogatim porodicama, obojica su kasnije odbacili sve svoje bogatstvo i pokušali da žive jednostavnim i prostim životom. Obojica su veoma cenili ručni rad kao duhovno uzdignuće, svakako više nego verske obrede, studije teologije ili filozofije. Obojica su doživeli verski preobražaj u neobičnu verziju hrišćanstva lične vrste.

Tolstojevi romani, pogotovo *Rat i Mir*, *Vaskrsenje* i *Ana Karenjina* bili su Vitgenštajnu izuzetno važni. Jedino se još uticaj Dostojevskog (*Braća Karamazovi*) mogao meriti s Tolstojevim. Međutim, na Vitgenštajna su najrevolucionarnije uticali Tolstojevi filozofsko-verski spisi, naročito *Jevanđelje u pismima* i *Ispovest*. Prvu knjigu je Vitgenštajn, kao vojnik u austrijskoj vojsci, sasvim slučajno našao baš na početku Prvog svetskog rata u napuštenoj knjižari na frontu u gradu Tarnov, danas u južnoj Poljskoj. Prema njegovim rečima, ta knjiga mu je spasla život, stalno ju je nosio sa sobom i iznova čitao. Vitgenštajnovi drugovi iz vojske u šali su ga nazivali „čovek s jevanđeljima“. Vitgenštajn je stalno navodio citate iz tog dela svakome ko je bio voljan da ga sluša ili bio u nekakvoj stisci. Tolstojev kratak prikaz jevanđelja izašao je na nemačkom jeziku još 1892. To delo je samo deo Tolstojeve opširnije rasprave o jevanđeljima koja je ostala u rukopisu.

Nije poznato kada je Vitgenštajn čitao Tolstojevu *Ispovest*, svakako je za nju znao još pre Prvog svetskog rata jer je mnogo čitao *Varijetete religioznog iskustva* gde je Džejms opširno navodio Tolstojeve *Ispovesti*.¹ Ceo tekst *Ispovesti* verovatno je prvi put čitao tek posle rata u engleskom prevodu, kada je na neko vreme otišao u Kembridž. Svakako je ta knjiga na njega ostavila jednako jak utisak. Poredio ju je s Avgustinovim i Rusoovim *Ispovestima*. Poznata Vitgenštajnova misao iz 1931. godine: „Ispovest mora biti deo novog života“ možda se odnosi i na ta dela, jer su sva izrasla iz životnih kriza i radikalnih preobražaja života tro-

¹ Tako pretpostavlja i Kaleb Tompson u svom spisu na istu temu *Vitgenštajn, Tolstoj i smisao života*, 1997, 97 (Wittgenstein, Tolstoy and the Meaning of Life).

jice autora. Međutim, Vitgenštajn je čitao Tolstoja veoma selektivno. U *Ispovestima* više je cenio opšti duh dela od same teme. Prema Vitgenštajnovom mišljenju, Tolstojeva filozofija mnogo je prisnije izražena u njegovim pričama, npr. u noveli *Hadži Murat*² nego u njegovim filozofskim i verskim spisima. Često prikazuje Tolstoja kao čoveka koji je spoznao prazninu razuma pred licem beskonačnosti božanstva i zahtevao potčinjenost bez sumnje u nadrazumsku božju volju. Ali, nije tako. Tolstoj je zagrejano i strastveno tražio istinu i pri tom verno pratio svojim racionalnim procenama. Međutim, bio je svestan da takva potraga pre ili kasnije dospe do svojih unutrašnjih granica, kada se nađemo pred, naizgled, neshvatljivim. Nepromišljena predaja neshvatljivom nikako nije njegov savet. Tolstoj kaže negde na kraju svoje *Ispovesti*:

...Znam da se objašnjenje svega, kao i početak svega, mora kriti u beskonačnosti. Versku doktrinu želim da razumem tako da me to razumevanje dovede do neobjašnjivog – ono što je neobjašnjivo ne sme da bude neobjašnjivo zato što su zahtevi mog razuma nepravilni (pravilni su i izvan njih ne možemo razumeti ništa), već zato što sam svestan njegovih granica. Želim da razumem tako da u svakoj neobjašnjivoj tezi vidim nužnost razuma, a ne dužnost vere. (Tolstoj, 2007, 294).

Mislim da bi se i Vitgenštajn složio s tim razmišljanjima.

Ako govorim o Vitgenštajnovoj i o sličnoj Tolstojevoj konverziji, to nikako nije bio preobražaj u konvencionalnu religiju. Vitgenštajn je bio i ostao logičar i posle toga, možda je bio za nijansu dosledniji nego pre toga. To možemo da saznamo iz njegovih ratnih *Dnevnika*. Njegov preobražaj svakako je sadržao prelaz u određeni asketizam, takođe i odricanje od seksualnosti (iako u tome nikad nije bio sasvim uspešan, još manje je u sličnoj težnji bio uspešan Tolstoj). Slično, ni Tolstoj nakon svoje konverzije nije postao verski fundamentalista i bio je i dalje izuzetan pisac.

Naime, ne možemo da kažemo da je Vitgenštajn tek pod uticajem Tolstoja počeo dublje da razmišlja o etici i smislu života, već je pod uticajem Tolstoja produbio i izoštrio svoje etičke poglede. Tolstoj je verovatno uticao i na jedinstveno Vitgenštajново okretanje ka „mistici“, koje možemo da primetimo na kraju njegovog *Logično-filozofskog traktata*. Vitgenštajn je i pre bio pod jakim uticajem Šopenhauera i Vajningera, pre svega cenio je Šopenhauerovo poimanje volje kao vrste transcendentalnog pogleda subjekta na svet kao celinu, koje nam se pokaže tek kad se odrekemo svoje volje i sledimo isključivo etičke motive. I kod Tolstoja bismo mogli da pronađemo slična razmišljanja (i on je veoma poštovao Šopenhauera), osim što su ta razmišljanja više upletena u konkretnije prikaze i analize životnih situacija.

Tumačenje jevanđelja Tolstoj je napisao kada je imao dobrih pedeset godina. Knjiga koju je čitao Vitgenštajn zapravo je isečak iz prilično opširnijeg dela. U svom prikazu jevanđelja Tolstoj je pokušao da predstavi jezgro četiri jevanđelja na sintetički način. Osnovna namera bila mu je slična kao u *Ispovestima* – pronaći smisao života i pokazati kako treba živeti. Obe knjige su, pre svega, usmerene filozofski i etički, a ne teološki. Tolstoj se nije bavio

² Tako proizilazi iz Vitgenštajnovog pisma Normanu Malkolmu, kada mu je poslao na čitanje kopiju *Hadži Murata* (prema: Kaleb, 1997, 101).

pitanjem postojanja Boga jer je mu je to pitanje oduvek bilo nerešivo. Takođe, namera mu nije bila da prikaže teorijsko objašnjenje smisla života jer je istovremeno smatrao da je smisao života racionalno nedokučiv.

Tolstojeva knjiga o jevanđeljima koja je toliko fascinirala Vitgenštajna, nastajala je u vreme kada je Tolstoju izgledalo da mu se život ruši, tačnije, duhovno prazni i grčevito (već smo imali strast) je tražio neko rešenje iz tog, za njega, neizdrživog stanja koje ga je stalno gonilo na ivicu samoubistva. Tolstoj je – da bi se spasao od duboke depresije koja ga je izgrizala već duže vreme – počeo revnosno da studira razne religije: hrišćanstvo, budizam i islam. Došao je do zaključka da u Isusu možemo da pronađemo najdublje i najjasnije odgovore na pitanja o smislu života i o tome kako živeti. Međutim, ti odgovori potpuno se razlikuju od onoga što podučavaju ustanovljene hrišćanske doktrine.

Tolstoj je skoro sasvim zanemario navodno istorijske događaje iz Isusovog života, npr. Marijino bezgrešno začeće, njegovo rođenje, čuda i čak uskrsnuće. „Sačuvao“ je samo raspeće. Rečju, zanemario je sva navođenja jevanđelja koja upućuju na Isusovu božansku prirodu. Mogli bismo reći da Tolstoj pokušava da nam prikaže sliku Isusa bez hrišćanstva (Šart, Lardž, 2010). Interesovalo ga je samo kako da živimo prema Isusovom učenju i kako nam Isusov život pomaže da razumemo ta učenja.

Tolstoj je uz *Jevanđelja* dodao i štošta svoje, naime ono za šta je verovao da bi moralo da bude u njima. Smatrao je da je to, možda, bilo prisutno u prvobitnim jevanđeljskim tekstovima, ali je kasnije bilo izbačeno. Ti dodaci urađeni su tako prefinjeno da često ne možemo da kažemo gde se završava „izvorni“ i počinje Tolstojev „dopunjeni“ Isus. Zbog te neortodoksnosti i Tolstojevih oštih kritika Ruske pravoslavne crkve i ona je čak izopštila Tolstoja iz svojih redova i tu ekskomunikaciju do danas nije opozvala. Prema Tolstojevom mišljenju, celokupno Isusovo učenje sadržano je u molitvi *Oče naš*. Zbog toga je cela Tolstojeva knjiga napravljena iz dvanaest poglavlja koja su naslovljena odlomcima iz te molitve. Tolstoj pripisuje Isusu sledeće temeljne zapovesti: kompletno odricanje od besa, seksualnosti, psovanja i zaklinjanja, odupiranje zlu nasiljem, razlikovanje ljudi po nacionalnosti i ljubav prema drugim (stranim) ljudima kao prema samome sebi.

Vitgenštajn, za razliku od Tolstoja, u svom *Traktatu* nije davao nikakve određene moralne propovedi ili zapovesti i uprkos tome to delo prožima duboko mistično-etičko stanovište koje se – što izgleda paradoksalno – podudara s veoma radikalnom logičkom analizom rečenica. Vitgenštajn se protivi izričitim etičkim zapovednim oblicima „moraš“ ili „ne smeš“. U tezi 6.422 piše:

Prilikom uspostavljanja nekog etičkog zakona u obliku „Moraš...“ prvo što čoveku padne na pamet je: „I šta ako to ne učinim?“ Međutim, jasno je da etika nema nikakve veze s kaznom i plaćanjem u tradicionalnom smislu. Dakle, pitanje o posledicama nekog delovanja mora biti beznačajno. Bar te posledice ne smeju da budu događaji. (Vitgenštajn, 1976)

Međutim, Vitgenštajn nije posve odbacio svaki smisao tih „etičkih“ rečenica i nastavlja:

Zašto uopšte mora da bude nešto ispravno u onom postavljanju pitanja. Inače, mora da postoji neka vrsta etičkog plaćanja i etička kazna, međutim moraju biti zasnovane na samom delovanju (jasno je i to da je plaćanje nešto prijatno, a kazna nešto neprijatno).

Vitgenštajn gradi svoj *Traktat* na preciznoj razlici između onoga što možemo da smisleno izjavimo rečenicom i onoga što možemo njom samo da pokažemo. Etika spada u ono što rečenicom možemo samo da pokažemo, a nikako da kažemo ili opišemo. To je zato što se ne tiče nikakvih činjenica, a sve što je izrecivo (i opisivo) tiče se činjenica i samo činjenica. S tog stanovišta Vitgenštajn bi možda zamerio Tolstoju da nesmotreno meša govorenje s pokazivanjem i tako, nepotrebno, ponovo stvara novi dogmatizam etičkih zapovesti i zabrana.

Naravno, čini nam se da je rečenica „Ne ubij!“ izjava koja nešto izgovori, kaže, ali prema Vitgenštajnu to je samo jezičko-logička pojava. Kada bi to bila obična izjava, mogli bismo da joj odredimo logički oblik koji bi jasno pokazao kako ta izjava može da bude istinita ili lažna. Međutim, normativne izjave nisu te vrste jer ne možemo ni na jedan način da ih prikazemo kao logičku funkciju drugih, sastavnih rečenica. Preciznije rečeno, njihova (moguća) istinitost nije logička funkcija istinske vrednosti ostalih rečenica. Takođe, navedena rečenica očigledno nije logički jednostavna rečenica koja bi bila npr. neposredno istinita ili lažna jer govori uopšteno o radnjama određene vrste (ubijanju).

Kako onda „deluje“ navedena etička izjava? Deluje na taj način da se pretvara kako se radi o rečenici „etičkih činjenica“, međutim ona su samo jezička iluzija, a zapravo pokazuje logički unutrašnje karakteristike činjenica, konkretno, radnji. Vitgenštajn misli na to kada kaže da se etičko plaćanje i kazna zasnivaju na samoj radnji (u našem slučaju na ubijanju ili neubijanju), a ne na njegovim potencijalnim prijatnim ili neprijatnim posledicama. Nešto slično Vitgenštajn je već napisao u svojim *Dnevnici*ma baš u vreme kada je počeo da čita Tolstojevo *Jevanđelje u pismima*, dakle: „Kada kažem: Dobro je da p ,³ onda mora da bude dobro u samom sebi.“ (Vitgenštajn, 1969, zapis iz 21. 9. 14)

Vitgenštajn je 1930. godine, nepunih deset godina nakon objavljivanja *Traktata*, imao predavanje o etici koje je, inače, bilo objavljeno tek nakon njegove smrti. U tom predavanju pravio je razliku između dva načina razumevanja rečenice, kao što je „Dobro je da p “ ili jednostavno „ P je dobro“. Prvi način je da tu rečenicu razumemo u relativnom smislu, naime kao izraz nekog poređenja između činjenice da se dogodi p i nekim standardom, merilom, svrhom ocenjivanja. U tom slučaju, naša rečenica na skraćeni način izražava poređenje između činjenice p i činjenica koje nam služe kao merilo, odnosno standard. To je trivijalan oblik razumevanja. Primer za taj oblik bila bi npr. rečenica „Dobro je što ne pušimo“, koja nam govori da je nepušenje bolje od pušenja, s obzirom na merilo očuvanja zdravlja.

Drugi način razumevanja rečenice „Dobro je da p “ imamo kada se radi o pravim etičkim rečenicama. Tada govorimo o dobrom u apsolutnom smislu. Tada ne govorimo ni o kakvim činjenicama, tj. karakteristikama stvari ili odnosima među stvarima, niti pravimo bilo kakva poređenja s određenim standardima, uzorima i slično (Vitgenštajn, 1989, 12–3) Takva rečenica bila bi npr. „Dobro je voleti bližnjeg svog“ ako parafriziram kako Isusa tako i Tolstoja. Vitgenštajn pokušava da ilustruje razumevanje takvih rečenica određenim egzistencijalnim iskustvima, npr. čuđenjem da svet uopšte postoji, s osećanjem apsolutne sigurnosti ili s osećanjem krivice. U tim slučajevima, ako pristupimo logički, u pitanju je zloupotreba određenih izraza koji su obično uzeti u relativnom smislu, a mi ih razumemo u apsolutnom smislu.

³ Gde je p iskazna rečenica koja opisuje neku činjenicu, npr. radnju koja se događa.

Zato su, logički gledano, besmisleni. Vitgenštajn govori da izgleda kao da se jezikom „zalećemo“ u granice jezika (tj. u granice izrečenog), međutim taj čin smatra besmislenim. Taj čin svedoči nam o težnji ljudi koju Vitgenštajn visoko ceni i kojoj se ne podsmeva (*ibid.*, 19).

Zanimljivo je da je i Tolstoj pisao o razlici između relativnih i apsolutnih vrednosti. Apsolutne vrednosti izražavaju čovekov odnos prema univerzumu. U manjem spisu o tome šta je vera Tolstoj kaže da osoba ne deluje u skladu sa svojom verom zato što veruje u tu ili onu nevidljivu stvarnost ili zato što želi time da postigne neki prijatan rezultat, već zato što je za nju sasvim prirodno da tako deluje, nakon što je uz pomoć svoje vere odredila svoj odnos prema svetu (sažeto prema: Tomas, 1997, 371). „Odnos prema svetu“ Tolstoju u tom slučaju znači služenje volji koja je stvorila nas i čitav svet, a ne praćenje ličnih ambicija ili interesa manjih ili većih grupacija. Prema Tolstoju, svaki čovek ima određen odnos prema svetu koji može da bude više ili manje egoističan ili sasvim apsolutan. Svakoj vrsti tog odnosa odgovaraju određeni oblici religije. Naime, religija se tiče temeljnog oblika našeg angažovanja u svetu, naše orijentacije u svetu (*ibid.*, 371). Filozofija ili nauka, prema njegovom mišljenju, ne mogu da odrede taj odnos jer ne mogu da ga odrede kao apsolutnog. Tolstojeva zamisao temeljnog „odnosa prema svetu“ podseća na Vitgenštajnovu misao o apsolutnom vrednovanju koje se oslanja na temeljna egzistencijalna iskustva našeg postojanja. Možda ta misao najviše dolazi do izražaja u samom *Traktatu* gde Vitgenštajn kaže:

Percepcija sveta sub specie aeterni je njegova percepcija kao – ograničene – celine.

Osećaj sveta kao ograničene celine je mističan osećaj. (6.45)

Šta je to percepcija sveta kao ograničene celine? Prvo moramo da uzmemo u obzir da je u *Traktatu*, kao i skoro svuda u svojim delima, Vitgenštajn izjednačavao svet sa životom, bar koliko ih razumemo u njihovoj celovitosti. Život, odnosno svet, viđen kao ograničena celina jeste dobar/srećan svet odnosno dobar/srećan život. Vitgenštajn želi da istakne to da su oznake kao što su „dobar“, „srećan“ svet ili život oznake unutrašnjih poteza sveta, odnosno života, i ne opisuju primetne karakteristike događaja, činjenica, dela i njihove rezultate. Odnose se na unutrašnje karakteristike pogleda subjekta na svet/život; to je, za Vitgenštajna, uvek bilo individualno ja, a konkretno Vitgenštajn glavom i bradom. U tom smislu oznake „dobar, srećan, slab, nesrećan“ pripadaju *smislu života*, naime srećnog ili nesrećnog života. Taj smisao pokazuje se i opravdava kroz život koji opravdava ili ne opravdava samog sebe.

U tzv. tajnom (kodiranom) delu svojih dnevnika Vitgenštajn je više puta veoma pregnantno izrazio lične doživljaje „srećnog“ i „nesrećnog (grešnog)“ života. Navedimo samo jedno od mesta gde piše o svom „nesrećnom“ životu:

Juče sam bio ranjen. Plašim se. Plašim se smrti. A sada imam toliku želju da živim. I teško je odreći se života kada ga toliko voliš. To je prosto „greh“, nerazuman život, pogrešno shvatanje života. S vremena na vreme postanem zver. Onda ne mogu da mislim ni na šta drugo osim na jedenje, pijeње, spavanje. Strahota! I onda trpim kao životinja, bez mogućnosti za unutrašnje spasenje. Prepušten sam svojim mukama i otporima. Onda ne mogu da mislim na pravi život. (Vitgenštajn, 1992, zapis na dan 29. 7. 1916)

Prema svemu, Vitgenštajn je veoma strogo sudio pre svega sebi. „Običan“ čovek kazao bi da je takvo osećanje normalno usred rata, a Vitgenštajnu je to bio znak potpunog duhovnog pada. Na svu sreću, Vitgenštajn je poznavao i svetlije trenutke i za njih vezana osećanja. Navedimo ponovo samo jedan primer koji je ujedno jedan od više „metafizičkih“ delova Vitgenštajnovih dnevnika. Taj zapis deo je uobičajenih, tj. nekodiranih *Dnevnika* i nastao je samo dan nakon gorenavedenog „pesimističnog“ zapisa (30. 7. 1916), što ukazuje na snažne i nagle oscilacije u tadašnjem Vitgenštajnovom raspoloženju:

Uvek iznova pomislim na to da je srećan život dobar, a nesrećan loš. I ako se baš sad pitam, zbog čega bi trebalo da budem srećan, to mi izgleda kao neko tautološko pitanje; izgleda da srećan život opravdava samo sebe, da je jedini pravi život.

Sve to je, zapravo, u nekom smislu duboko tajanstveno. Jasno je da etika ne može da se iskaže.

Mogli bismo da kažemo – srećan život izgleda u nekom smislu više harmonično od nesrećnog.

Ali u kom smislu?

Šta je objektivna karakteristika srećnog, harmoničnog života? Tu je opet jasno da nema znaka koji bi mogao da se opiše.

Taj znak ne može biti fizički, već metafizički, transcendentan.

Etika je transcendentna.

U *Traktatu* je od celog tog zapisa ostala samo poslednja rečenica (6.421) koja, uprkos tome, ukazuje na skrivene „metafizičke“ pozadine *Traktata*.

Kako u *Dnevnici*ma, tako i u *Traktatu*, Vitgenštajn kaže da je ono što prati svet, odnosno „srećan“ ili „nesrećan“ život ili „dobra“ ili „loša“ volja i to tako da dobra ili loša volja menja samo granice sveta, ali i ne činjenice koje su u njemu, dakle ne menja to što možemo da opišemo jezikom (gl. *Dnevnici*, zapis od dana 5. 7. 1916, *Traktat* 6.43). Ako volja menja granice sveta, onda svet kao celina postaje drugačiji, odnosno, kao što kaže Vitgenštajn: „Može takoreći kao celina da splasne ili poraste. Svet srećnog drugačiji je od sveta nesrećnog.“ Takođe, u *Dnevnici*ma još je dodato: „To je kao kada bismo dobili ili izgubili nekakav osećaj“ (Zapis iz dana 5. 7. 1916). To znači da se ne radi o pravoj promeni sveta, već o prestanku načina kako mi se događa svet, a to znači važnu promenu mog odnosa prema svetu koji u mojim očima „prikaže“ svet kao mali, uzak, opasan ili velik, širok, siguran. Krajni oblik takve promene za Vitgenštajna je smrt jer ni u smrti svet se ne promeni, već jednostavno prestane (6.431).

Mogli bismo da kažemo i ovako: prema Vitgenštajnu, srećan čovek percipira svoj svet kao ograničenu, odnosno određenu celinu, a njegov život izgleda mu kao neproblematičan, a nesrećan čovek percipira svoj svet kao nešto što je sudbinski neodređeno, a život mu izgleda problematičan i besmislen. Oboje mogu da doživljavaju iste događaje, ukratko suočavaju se s jednakim činjenicama, a ipak svetovi su im u celosti različiti. U *Dnevnici*ma Vitgenštajn je izjednačio život bez problema i život u večnosti, tj. ne u vremenu (zapis iz 6. 7. 1916). Međutim, nije to večno trajanje, nije činjenica sveta, već život u sadašnjosti. Takav život je bez strahova i nadanja. To nas opet približava Vitgenštajnovom razmišljanju iz kasnijeg predavanja o etici, naime da su zaključci da je nešto dobro u apsolutnom smislu povezano sa osećajem potpune sigurnosti. Vitgenštajn je, dok je pratio neku pozorišnu predstavu, pisao svojim prijateljima i o prirodi mističnih osećanja potpune sigurnosti (MekGinis 1966, 327).

Tolstoj, takođe, slično kao Vitgenštajn insistira na tome da gledamo svet kao celinu:

Moramo [...] da se uključimo: tj. uspostavimo odnos prema neposrednoj životnoj realnosti, odnos prema celokupnom beskonačnom svemiru u prostoru i vremenu, shvaćenom kao celina. (Šta je vera, prema: Tomas, 1997, 373)

Tolstoj je u svojim delima često koristio frazu „pogled na život/svet“. Svaki odnos prema svetu uključuje određeni „pogled na svet“ i obrnuto. Međutim, nije u pitanju intelektualni pogled, niti „theoria“ u antičkom smislu. Emir Voan Tomas smatra da je u pitanju stanje „oproštastja“, tj. unutrašnjeg pojednostavljenja. Sadrži nesmisleno poimanje stvari gde je naše *ja* odsutno iz polja svesti (vidi u rečniku da li postoji *svesnost*, ja ne znam). Tolstoj je te pojmove i mentalne stavove pokupio iz pravoslavne mistike koja se na toj tački veoma približila budističkom očuvanju mentalnog stava „sopstvo“. To znači da za Tolstoja pravi stav čoveka prema svetu nije stvar nekih verovanja ili uverenja, već stvar dela. Kada u *Ispovesti* piše o jednostavnoj, a čvrstoj veri seljaka, kaže da nijedan argument ne može da ga uveri u istinu njihove vere. Samo dela mogu da ga uvere. Svaki pokušaj jezičkog razumevanja vere već smanjuje šansu za postizanje nepostojanja sopstva.

Slično kao Vitgenštajn i Tolstoj je pisao da je pravi život nezavisan od vremena, događa se u sadašnjosti, a to podrazumeva i prihvatanje neizbežne vlastite smrti i trpljenja. Tomas navodi poznata mesta iz romana *Rat i mir* kada na smrt ranjeni Pjer Brezuhov prepuštanjem neizbežnom postiže unutrašnju slobodu, nezavisnost od spoljašnjih okolnosti. Shvatio je da je čovek stvoren za sreću, ta sreća je u njemu i postizemo je kada odbacimo sve suvišnosti. To znači da se ne treba plašiti ničega na svetu. Tako je Pjer mogao da prihvati svoje naizgled besmisleno trpljenje i time postigao nezavisnost od sveta i svest o potpunoj sigurnosti u kojoj ne mora ničega da se plaši. Slično je Tolstojev junak Ivan Iljič pre svoje smrti postigao izmirenje sa svojom akutnom agonijom i usamljenošću, tek kada je u napredovanju svoje bolesti izgubio sve privilegije, društveni položaj i časti.

Tolstoj je odbacivao svako verovanje u razne obrasce i dogme o tome šta je smisao života, tačnije, verske tvrdnje prihvatao je samo toliko koliko se kroz njih pokazuje način života koji je smislen. Njegova *Ispovest* jasno pokazuje Tolstojevo mučno putovanje kroz razna uverenja i doktrine, o tome šta bi trebalo da bude smisao života. Ostavile su ga na cedilu ili u besmislicama ili u tvrdnjama identiteta. Na kraju se uhvatio vere „običnih“ ljudi koji su verovali iz srca i ta vera ih je duhovno ispunjivala, iako su (po pravilu) znali da je život kakav žive većinom mučan i prazan. Međutim, kao što beleži Antoni Flu u svom eseju „Tolstoi and the Meaning of Life“, tajna običnih ljudi nije bilo znanje *da* je konačno i beskrajno tako i tako uređeno, već znanje o tome *kako* živeti (Flu, 1963, 116). Takozvano iracionalno znanje, o kojem je pisao Tolstoj u *Ispovestima*, dakle, ne govori o metafizičkim i izričito religioznim stvarima. Takvo „znanje“ Tolstoja bi neizostavno razočaralo jer su ga već razočarali svi odgovori nauke i filozofije na pitanje o smislu života. Tolstoj je isticao da ga naučna ili filozofska rešenja svih mogućih životnih pitanja očigledno ne mogu zadovoljiti, a to je zato što njegovo ispitivanje o smislu života sadrži zahtev da konačno objasni beskonačno i obratno (Tolstoj, 2007, 261). Flu navodi i neke poznate sekvence iz Tolstojevih romana (*Ana Karenjina*, *Rat i Mir*) gde likovi u kritičnim životnim trenucima dođu do sličnih spoznaja.

U svom *Kratkom tumačenju Jevanđelja* Tolstoj je upotrebio religiozni govor, ali nam saopštava nešto slično, naime, da je pravi život način življenja u kojem je svaki trenutak osvetljen bezvremenskim dobrom s one strane svih intelektualnih ili religioznih doktrina. U kratkoj rekapitulaciji tih svojih tumačenja Tolstoj piše da je pravi život ispunjavanje volje Oca, ali ne u prošlosti, već sada. To, naime, svako od nas mora da uradi u sadašnjem trenutku. Ako čovek usmerava svu svoju snagu u trenutno vreme, ispuniće volju Oca i ta volja je život i blagoslov za sve ljude. Takav život ujedinjuje nas s Ocem (Tolstoj, 1943, 199).

Ističem, nije u pitanju oslanjanje na neko onostrano uporište koje bi čoveku davalo osećanje nezavisnosti s obzirom na sve što se događa s njim i oko njega, već integritet osobe koja može da prihvati sve stvari bez raznih metafizičkih štaka. Slične zaključke možemo naći i kod Vitgenštajna, i to ne samo u njegovim ranim delima. Tu se ograničavam samo na *Dnevnike 1914–16*. i *Traktat*.

U svom zapisu u dnevniku dana 11. 6. 1916. Vitgenštajn je zabeležio:

Događaje u svetu ne mogu da usmeravam prema svojoj volji, već sam potpuno nemoćan. Samo tako mogu da dostignem nezavisnost od sveta, i, stoga da ga, u određenom smislu, kontrolišem ako se odrekнем uticaja na događaje.

U svom daljem zapisu u dnevniku iz 8. 7. 1916, ovako je sažeo svoja razmišljanja o smislu života koja veoma podsećaju na Tolstojeva razmišljanja:

Verovati u Boga znači razumeti pitanje o smislu života.

Verovati u Boga znači videti da činjenicama još uvek nismo završili sa svetom.

Verovati u Boga znači videti da život ima smisao.

Svet mi je dat, tj. moja volja ulazi u svet sasvim izvana kao u nešto sigurno.

(Šta je moja volja, to ne znam.)

Zato imam osećaj da svi zavisimo od tuđe volje.

Smrt nije događaj života. Nije nikakva činjenica sveta. (Prim. Traktat, 6.4311)

Ako smatramo da je večnost bezvremenost, a ne beskonačno trajanje, možemo reći da živi srećno onaj koji živi u sadašnjosti. (Prim. Traktat, 6.4311)

Šta god da je s tim, svakako smo u određenom smislu zavisni i to od čega zavisimo možemo nazvati Bog.

[...]

Ili sam srećan ili sam nesrećan, to je sve. Možemo reći: dobra i zla nema.

Ko je srećan, ne sme da ima strah. Čak ni od smrti.

Srećan je ko ne živi u vremenu, već u večnosti.

Za život u sadašnjosti nema smrti.

Smrt nije događaj u životu. Nije nikakva činjenica sveta. (Prim. Traktat, 6.4311)

Da bih živio srećno, moram da budem u skladu sa svetom. I to ipak znači „biti srećan“.

Ja sam, takoreći, u skladu s tuđom voljom od koje izgleda da zavisim. To znači „činim volju Božju“.

U *Dnevnici*ma i u *Traktatu* Vitgenštajn je naveo značajnu posledicu tih spoznaja – čak i kada bi svet zavisio od moje volje, čak i kad bi se sve desilo onako kao što želim, bila bi to samo milost sudbine jer nema nikakve logičke povezanosti između volje i sveta (Zapis od dana 5. 7. 1916, *Traktat*, 6.373 i 6.374). Izgleda da su ta razmišljanja u oštroj suprotnosti s

drugim poznatim razmišljanjima iz *Traktata*, npr. „Granice mog jezika znače granice mog sveta“ (5.62) i „Sâm sam sebi svet“ (5.63). Međutim, sva ta razmišljanja možemo da uskladimo između sebe ako uzmemo u obzir da subjekat (ja) svojom dobrom ili slabom voljom postavlja granice sveta, a ne činjenice koje su u njemu; one mu se jednostavno dogode. No, ipak su to i „njegove“ činjenice, naime činjenice njegovog sveta. Mogli bismo da zaključimo da što je više subjekt spreman da prihvati svoju „nemoć“ u samom svetu, tim pre spoznaje svoju istinitu identičnost sa svetom i time svoju pravu moć.

Na osnovu tih zaključaka Vitgenštajn dolazi i do svog uvida da je smisao života jednostavno u njemu samom, ukoliko ga dokučimo kao neproblematičnu celinu.

Rešenje životnog problema vidi se u nestanku tog problema.

Nije li to razlog zašto ljudi – kojima je nakon dugog dvoumljenja postao smisao života jasan – nisu posle mogli da kažu u čemu je taj smisao? (6.521)⁴

Celu izuzetnu poslednju, sedmu tezu *Traktata* – „O čemu ne možemo da pričamo, o tome moramo da ćutimo“ – možemo da razumemo u tom smislu. Naime, tu tezu možemo zapravo da prihvatimo tek nakon savladavanja svih prividnih problema i njihovih jednako prividnih rešenja. Inače, u pretposlednjoj tezi 6.54, Vitgenštajn kaže da onaj koji stvarno razume njegove rečenice mora da ih shvati kao besmislene i da se kroz njih – izdigne iznad njih. (Mora takoreći da odbaci merdevine, nakon što se njima popne.) Ukratko, „te rečenice mora da prevaziđe, pošto sagleda svet ispravno“.

Verovatno nam nije teško da prepoznamo sličnosti te neproblematične „percepcije sveta“ i ranije spomenutog „pogleda na svet“ kod Tolstoja u smislu radikalnog unutrašnjeg pojednostavljenja.

Ne radi se o tome da Vitgenštajn kopira Tolstoja, jer nije ni poznao sve te spise u kojima je Tolstoj razvijao svoja kasna filozofsko-religiozna razmišljanja, već o tome da su u mnogim stvarima crpeli inspiraciju zbog istih ili veoma sličnih duhovnih stanovišta. Sudbonosni Vitgenštajnov susret s Tolstojevom bibliotekom o jevanđeljima na početku Prvog svetskog rata za Vitgenštajna više je značio potpunije buđenje vlastitih misli i uvida koje je još pre toga razvijao latentno, nego preuzimanje Tolstojevih „učenja“. Vitgenštajn nije čitao Tolstoja kao pisca metafizičkih ili etičkih teorija ili drugačijih shvatanja, već kao autora koji kroz svoja dela iskreno svedoči svoj apsolutno duhovno-etički stav, svoje potrage i mnoge padove iz koji se uvek iznova dizao. To svedočenje veoma je doprinelo tome da Vitgenštajn ne završi kao još jedan od talentovanih teoretičara logike ili jezika, već kao iskren svedok vlastitog apsolutnog stanovišta i prestanih suočavanja sa samim sobom.

⁴ Kaleb Tompson upozorava da ta Vitgenštajnova razmišljanja zauzimaju veoma ugledno mesto u *Traktatu* jer neposredno prilaze Vitgenštajnovim shvatanjima o *pravoj metodi filozofije*. Zato možemo da ih smatramo paradigmatičkim i za pravo rešenje drugih filozofskih problema (Tompson, 1997, 115). Tompson kao podršku toj odluci navodi i Vitgenštajnova razmišljanja iz 1930, gde je Vitgenštajn neposredno povezao rešavanje *problema življenja* s rešavanjem logičkih problema. Naime, za sve njih važi da je svako njihovo navodno rešenje iluzorno, što se pokazuje i u tome da smo nekada davno mogli da živimo i razmišljamo bez tih rešenja. (Vitgenštajn, 2005, 17)

Literatura:

- Davison, R. M. (1980): *Wittgenstein and Tolstoy*. V: R. Haller idr. (ur.), *Wittgenstein and its Impact on Continental Thought*. Holder–Pichlet–Tempusky, Wien: 50–53.
- Flew, A. (1963): *Tolstoj and the meaning of life*, *Ethics*, sv. 73, 2: 110–118.
- McGuinness, B. F. (1966): *The mysticism of Tractatus*, *Philosophical Review*, LXXV, 3. juli: 305–328.
- Ule, A. (2001): *Wittgensteins Alles lassen, wie es ist*. u: U. Arnswald, A. Weiberg (ur.), *Der Denker als Seiltänzer*, Parerga, Düsseldorf
- Ule, A., Kibd, M. V. (1998): *Transcendental unity and the intrinsic connection of logic, ethics and aesthetics in the Tractatus*, *Acta Analytica*, 21: 31–74
- Schardt, B., Large, D. (2001): *Wittgenstein, Tolstoy and the The Gospel in Brief*, *The Philosopher*, sv. LXXXIX (<http://www.the-philosopher.co.uk/witty.htm>)
- Tolstoj, L. N. (2007): *Izpoved*. CZ, Ljubljana
- Tolstoy: *The Gospel in Brief* (prev. S. H. Burnheim) (1943), T. Crowell et Co., New York
<http://www.archive.org/details/cu31924029339078>
- Thomas, E. V. (1997): *Wittgenstein and Tolstoy: The authentic orientation*, *Religious Studies*, sv. 33, 4: 363–377.
- Thompson, C. (1997): *Wittgenstein, Tolstoy and the Meaning of Life*, *Philosophical Investigations*, 20, 2. april
- Wittgenstein, L. (1976): *Logično filozofski traktat*, MK Ljubljana.
- Wittgenstein, L. (1969): *Tagebücher 1914–1916*, Werksausgabe Bd. 1. Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Wittgenstein, L. (1992): *Geheime Tagebücher 1914–1916*. Izd. W. Baum. Turin, Wien.
- Wittgenstein, L. (1989): *Vortrag über Ethik*, u: J. Schulte (ur.), *Vortrag über Ethik und andere kleine Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Wittgenstein, L. (2005): *Kultura in vrednota (Mešani zapiski)*, Claritas, Ljubljana.

(Sa slovenačkog prevela **Nina Gugleta**)